

L'economia com a cultura Quina mena de cultura és l'economia?

David Murillo Bonvehí
Professor d'ESADE

ES POT PARLAR DE L'ECONOMIA com una branca específica de la cultura d'una societat? La resposta és sens dubte afirmativa. Molts economistes, sociòlegs i antropòlegs, ni marxistes ni necessàriament institucionalistes, s'han encarregat d'analitzar l'importantíssim lligam entre la nostra cultura i els patrons de conducta que emanen de les relacions econòmiques. Tanmateix, a l'hora d'estudiar la cultura d'un país, sembla obvi, ni la cultura es pot reduir a elements estrictament materials ni, per altra banda, els elements materials de la nostra vida social poden negligir-se. Així, de la mateixa manera que hi ha una economia de la cultura que ens portaria a parlar d'agents, subsectors, beneficis i dependències de la indústria dita *cultural*, també hi ha una cultura econòmica, inherent, descomptada i tot sovint soterrada, que forma part de la nostra manera de concebre la societat que ens envolta.

La cultura, entesa com a compendi de valors, actituds i percepcions del món, en la seva esfera econòmica ens dona informació ben precisa sobre la societat i la conducta dels individus. Val a dir d'entrada que «economia acadèmica» i «economia real», mediàtica o mediatitzada, no són una de sola. Per fer una síntesi de la cultura de l'economia, caldria començar per dedicar una part dels nostres esforços de comprensió a aquesta primera —l'acadèmica— en la mesura que n'és la teorització. Tot i que d'aproximacions a l'economia n'hi ha

moltes i diverses, l'economia com a disciplina actualment ve caracteritzada pel model teòric dit neoclàssic.

Un model debatut i contrastat que, malgrat els embats de les darreres dues dècades de recerca econòmica i particularment dels darrers dos anys de crisi econòmica i financera, a falta d'una alternativa teòrica i d'un reemplaçament generacional de les elits acadèmiques, continua dempeus. Una aproximació a la cultura, als valors doncs, d'aquest model teòric ens obliga a parlar del tipus de societat i del tipus d'individu que hi ha al darrere. L'individu de l'economia neoclàssica respon al patró de l'anomenat *homo oeconomicus*. Un arquetipus de persona racional, materialista, que es reconeix com a moralment asèptica o axiològicament neutral, que compta amb una informació prou acurada sobre el que succeeix al seu voltant (de fet, per als economistes, la seva és una informació perfecta sobre el món que l'envolta) i que busca maximitzar el seu benefici propi en un espai eteri i impersonal anomenat *mercat*. La societat, en essència, no seria res més que aquest entramat d'individus autònoms actuant, més que conjuntament, un al costat de l'altre.

Deixant momentàniament de banda les implicacions axiològiques (per tant valoratives, per tant culturals) d'aquest *homo oeconomicus*, convindrà que assenyalem alguns punts d'evident dissonància entre aquest model teòric, al capdavall una abstracció acadèmica, amb la realitat que ens envolta. Del model estudiat sobresurt, ja ho veiem i era esperable, la centralitat del mercat i per tant dels diners. Sobresurten també algunes conseqüències pràctiques que vénen apuntalades per aquesta ficció antropològica. Assenyalem-ne algunes.

El fet que siguem individus racionals implica que som éssers que seguim els dictats de la nostra raó i que actuem en conseqüència. Implica, doncs, per esmentar un exemple, que si som obesos és perquè hem decidit racionalment ser-ho. El fet que, segons el model, siguem plenament racionals, fa que sempre preferim triar entre moltes opcions possibles: triar en un supermercat entre cent tipus de mantega o, per exemple, en un banc entre cent plans de pensions és millor que no pas fer-ho entre només tres. També equipara la persona a robots a la recerca de màxims d'eficàcia i eficiència. El fet que siguem mate-

Una aproximació a la cultura, als valors, del model teòric ens obliga a parlar del tipus de societat i del tipus d'individu que hi ha al darrere: l'individu [...] racional, materialista, que es reconeix com a moralment asèptic o axiològicament neutral, que compta amb una informació prou acurada sobre el que succeeix al seu voltant i que busca maximitzar el seu benefici propi en un espai eteri i impersonal anomenat *mercat*. La societat, en essència, no seria res més que aquest entramat d'individus autònoms actuant, més que conjuntament, un al costat de l'altre.

rialistes i a sobre racionals fa doncs que estiguem sempre interessats a maximitzar les nostres possibilitats de guany. Fet que implica, tot sigui dit de passada, que puguem posar sempre un preu a cada bé.

Afecta aquesta ficció metodològica la cultura d'una societat? Explorem-ho. Com és fàcil de preveure, els individus del món real no segueixen aquest patró anterior. Les persones obeses tot sovint no trien voluntàriament la seva condició, particularment quan l'oferta dietètica ve marcada per la indústria alimentària i el seu important aparell publicitari. Tampoc els individus tenim la capacitat de fer càlculs mentals complexos. De fet, davant de situacions que requereixen uns coneixements importants, normalment ens atabalem i preferim que altra gent ens ajudi a prendre decisions. Un fet que en el món real implica l'existència d'unes mínimes coordenades de confiança ambiental.

Tampoc no som simples màquines materialistes i calculistes. Factors tan humans com l'eneja, l'eufòria o el pànic dicten tot sovint no només les nostres conductes familiars sinó també les que fan referència a temes estrictament econòmics com la inversió o l'estalvi. Els individus tenim emocions i, sobretot, som éssers eminentment grupals. Altres autors han assenyat en aquesta mateixa publicació altres mirat-

ges de l'economia actual. Albert Florensa (a QVC, 234) ens parla del miratge del creixement infinit. Com Xavier Mena diu en la mateixa publicació, darrere la crisi actual trobem l'expansió irrestricta del crèdit, del consum i finalment del risc. Altres economistes com Galbraith l'han qualificada de cultura del *gegantisme*. Atributs tots ells d'aquesta cultura econòmica invisible que es troba en gran part dels actes que observem o protagonitzem en la nostra vida en comú.

Contra el model neoclàssic i darrere de l'estatus inqüestionablement important de l'economia en la nostra societat s'hi troben però altres *aprioris* que formen un substrat moral anterior a l'entrada en joc de l'economia. Entre aquests, l'assumpció, com deia Beck, que som una societat que empeny a conviure amb el risc; també la pervivència d'un ideal eminentment modern com és l'ideal de domesticació d'una naturalesa suposadament salvatge i per conquerir; o la pretensió il·lustrada que les arrels més profundes de la nostra conducta poden ser conegudes i explicades en forma de *lleis socials*. Una pretensió, aquesta darrera, que des d'Adam Smith, a finals del segle XVIII, va permetre trencar definitivament la ja de per si borrosa divisió entre economia positiva i economia normativa. Així és com arriba l'economia actual a ser considerada una ciència axiològicament neutral.

Tanmateix, convé que analitzem l'ascendència de l'economia en la cultura de la nostra societat. El model d'*homo oeconomicus* definit més amunt és el que en les darreres dècades, gràcies a les seves preteses capacitats predictives, ha vingut a imposar-se no només en l'esfera de l'economia acadèmica sinó també en altres disciplines germanes, com són la sociologia o la teoria política. Gran part d'aquest dit *imperialisme* de l'economia cap a la resta de disciplines socials es fonamenta en l'impressionant desplegament d'un aparell matemàtic de resultats més que dubtosos. Particularment a la vista de l'actual crisi i dels models matemàtics d'anàlisi financera i de risc emprats els darrers anys.

Les conseqüències d'aquesta influència sobre la nostra cultura han estat i són importants. Columnes d'opinió en diaris del prestigi de *Financial Times* o el mateix gènere literari que podríem anomenar d'economia d'aeroport (economia i *management* per a executius) s'alimenten d'aquest imperialisme de l'economia sobre la resta d'explicacions del

Columnes d'opinió en diaris del prestigi de *Financial Times* o el mateix gènere literari que podríem anomenar d'economia d'*aeroport* (economia i management per a executius) s'alimenten d'aquest imperialisme de l'economia sobre la resta d'explicacions del món social.

món social. Així, Adam Smith o la teoria microeconòmica actual permeten explicar des de la grandària dels albatros fins per què les persones més riques són també les més atractives (*sic*). Desconeixem què pensaria el nostre filòsof moral davant de les agosarades interpretacions de la seva obra. L'exemple de com l'economia avança per impregnar altres capes de la nostra interpretació social és, però, evident.

Tanmateix, el problema de l'imperialisme econòmic no seria tal si no vingués acompanyat d'elements força més pertorbadors: l'autisme de la disciplina respecte a la resta de ciències socials i, sobretot, el blindatge de la disciplina darrere d'un arsenal matemàtic aparentment neutral. Un blindatge que esdevé a la pràctica una veritable barrera que separa els pretesos coneixedors de les essències econòmiques dels humils i ignorants aprenents partidaris d'altres models o perspectives socials. Les conseqüències de la barreja d'imperialisme i autisme cal trobar-les novament en la gènesi de l'actual crisi: en com es va camuflar un autèntic instrument financer de destrucció massiva (les anomenades CDS [*credit default swaps*] explicades pel professor Mena a QVC, 234) sota un notabilíssim estol de fórmules matemàtiques.

En la línia de l'anterior punt, el passat mes d'agost un grup d'economistes de les més prestigioses universitats britàniques responia per carta la qüestió aparentment innocent adreçada per la reina Isabel II a un conjunt de professors universitaris durant la seva visita a la London School of Economics (LSE). La pregunta fou: per què tan pocs economistes van preveure la crisi financera actual? Al parer dels esmentats economistes, la conversió *de facto* de l'economia en una branca de les matemàtiques aplicades i l'excessiva departamentalització del coneixement econòmic serien els elements centrals per respondre

l'anterior pregunta. El blindatge de l'estatus social de les elits acadèmiques, al parer del poc marxistitzant *The Economist* de 18 de juliol, és també part de l'explicació. L'ascendència de l'economia sobre el vesant acadèmic del saber ens deixa finalment una visió foucaultiana de confecció de mentalitats i aquiescències i, en definitiva, de relacions de poder. Una lectura, si ens hi fixem, força cultural i sociològica del paper de l'economia en la nostra societat.

L'economia com a camp de batalla axiològic

Fins aquí només ens hem referit a una part molt petita d'aquest entramat que seria la cultura econòmica. És evident, però, que aquesta cultura econòmica de límits tan difusos no només la fan els acadèmics. Si l'economia és el camp de treball dels economistes, en proporció, són molts altres els que la utilitzen, la manipulen i tot sovint l'allunyen del seu fonament eminentment social per acostar-la a una vessant molt més tècnica i matematitzant. Novament, aquest distanciament entre l'economia com a disciplina i l'economia com a realitat social descansa en valors socials diríem immanents. Particularment el d'un relativisme, també epistemològic, que entén que el coneixement pot ser mercadejat, creat i manipulat tot sovint a conveniència.

Una mostra no poc rellevant d'aquesta darrera afirmació cal veure-la en la inacabable batalla acadèmica que en els darrers anys ha vingut a justificar o qüestionar, segons per on es miri, la creixent distància salarial entre directius de multinacional i la base de la piràmide retributiva de les mateixes empreses. A la llum de l'actual crisi, sobretot a la llum dels disbarats retributius de gran part de les entitats financeres salvades amb diner públic, queda clar que una retribució elevada i fins i tot excessiva no necessàriament va lligada a uns resultats empresarials superiors. Probablement tot el contrari: a una preferència pel risc i a una factura social i econòmica resultant més que onerosa. Insistim-hi, malgrat avui en dia ningú gosi defensar com a correcta l'alineació d'interessos socials i econòmics de societat, empreses i grans elits empresarials, durant molts anys i fins fa quatre dies diversos estudis han servit per justificar les exorbitants retribucions salarials dels responsables d'aquesta crisi.

Els valors de l'economia són els valors resultants de dinàmiques de poder específiques. [...] En aquest sentit una afirmació sembla evident: la cultura econòmica resultant és la que afavoreix el manteniment de l'actual relació de forces.

Aquí cal mirar novament l'economia amb ulls de sociòleg. Els valors de l'economia són els valors resultants de dinàmiques de poder específiques. Específiques en l'àmbit empresarial i específiques en l'àmbit acadèmic. Amb un rerefons social que tendeix a potenciar (seguint a Galbraith: mitjançant la publicitat, l'ús dels mitjans de comunicació i òbviament les aules universitàries) aquells valors que reforcen l'estatus quo. En aquest sentit una afirmació sembla evident: la cultura econòmica resultant és la que afavoreix el manteniment de l'actual relació de forces.

Com sostenia *The Economist* del passat 18 de juliol, el principal problema de l'economia no és que aquesta s'equivoqui en les seves prediccions sinó que, donada la seva particular preeminència en el món social, no ens acabi donant un mapa del món erroni. La pregunta sembla pertinent: què és millor per a la nostra societat, tenir un mapa equivocat o no tenir-ne cap? La crisi actual, pocs en dubten, ha significat un cop molt dur per a la confiança en l'economia i en els economistes. L'escepticisme de fons, seguint la pregunta feta per Isabel II a la LSE demanaria doncs preguntar-nos quin motiu justifica aquest superior estatus a l'economia quan és incapaç de preveure situacions tan trasbalsadores com l'actual. En absència de resposta, l'economia no només acaba sent una ciència imperialista i depriment (la *Dismal Science* preconitzada per Carlyle al segle XIX) sinó que seguint l'acudit tot sovint esmentat pels mateixos economistes, esdevé la disciplina que ha nascut per deixar en bon lloc la capacitat de previsió dels meteoròlegs.

Les conseqüències de l'actual model teòric de l'economia, des de la perspectiva social, són importants. Una economia abandonada a la ficció dels mercats perfectes confrontats a uns estats pretesament cor-

ruptes i ineficaços implica fer certes moltes de les pretensions antropològiques que hem vist més amunt. Aquest punt és important: les ciències socials, com l'economia, tenen una característica tot sovint oblidada per part dels mateixos científics socials. A diferència de les lleis naturals, les lleis socials tenen l'efecte d'acostar de manera significativa les conductes dels agents socials a les pautes de conducta que elles mateixes proclamen. Aquest és un fenomen no sempre obvi ni intuïtiu i que rep diferents noms ens funció de quina branca del coneixement l'empri. Així, parlem d'isomorfismes, de reflexivitat o de performativitat.

La idea central és simple: la nostra conducta tendeix a reproduir les expectatives socials. Dit d'una altra manera: els individus en tant que éssers socials pretenem agradar i ser reconeguts. Volem esdevenir part del ramat. Quina és la lectura sociològica, fonamental si volem parlar de cultura econòmica, d'aquesta afirmació? Doncs, com diferents estudis ens mostren, parlar que els individus som egoistes i maximitzadors de beneficis fa que intentem reproduir el seu patró. Ens fa menys col·laboradors. Sostenir, com ho fa la teoria de l'agència o la teoria dels costos de transacció (centrals dins la teoria econòmica neoclàssica) que els executius i les empreses tenen interessos diferents i que necessàriament han de ser alineats, o que davant la possibilitat d'incomplir la llei calcularem els costos econòmics entre seguir-la o no fer-ho, ens porta a menystenir el deure ètic de captenir-nos com a individus morals. Si així ho volem: ens permet fer abstracció de les barres morals de la nostra pertinença social i ens possibilita en tant que individus generar un nou llindar d'expectatives. Un nou marc valoratiu en què la conducta esperable (raonable?) segons el parer ortodox és la de fer un càlcul dels beneficis individuals a l'hora de comportar-nos de manera ètica.

Ensenyar teoria, donar per bons uns patrons teòrics implica, en el llenguatge social, acostar les nostres conductes al patró establert. La lectura dels treballs de Frank, Pfeffer o MacKenzie ens permet veure com aquesta economia assimilada a una tècnica conduïda per autòmats o màquines tendeix a fer-se certa. Reduir la gestió econòmica, per exemple, al símil de la cadena de producció en la qual cadascú ac-

Si hi ha, doncs, una realitat evident és que l'economia no pot ser deixada ni als economistes, ni a les empreses, ni al mercat. Tampoc, seguint a Castells (QVC 234), els estats estan cridats a ser l'única solució a la crisi actual. La resposta, en el sentit més aristotèlic del terme, és política.

ciona segons regles precises la seva part de l'engranatge implica una proposta social determinada. Aquí podríem preguntar-nos si aquest no és el rol que hem assignat a uns centres educatius més preocupats de proveir de mà d'obra el mercat que no pas de crear pensament crític i democratitzador. Deixem-ho clar: sense bons professionals, el futur econòmic d'un país no se sosté. Per altra banda, sense ciutadans actius i conscients, no es pot crear un model social econòmic alhora just i perfectible.

Economia i cultura cíviques

Si hi ha, doncs, una realitat evident, és que l'economia no pot ser deixada ni als economistes, ni a les empreses, ni al mercat. Tampoc, seguint Castells (QVC, 234), els estats estan cridats a ser l'única solució a la crisi actual. La resposta, en el sentit més aristotèlic del terme, és política. És relativa a la *polis* en el seu conjunt. Parteix de la conscienciació que individus, empreses i governs som agents fonamentals per a un canvi de valors. Seguint novament Castells, també demana una implicació dels estats en organismes supranacionals i la gestió compartida del poder. Aquest punt és fonamental. Si l'economia es mou ja, efectivament, en el terreny de la globalització mundial, el model regulador i supervisor de l'economia haurà de situar-se necessàriament en el mateix nivell.

Des d'un angle diferent podem dir que la cultura econòmica que sortirà de la crisi serà força més crítica i menys complaent que la que dictava l'anterior període d'auge econòmic. Sobresurt una cultura econòmica més conscient de les tensions que les complexitats del nostre

Aprofitar l'actual crisi per dotar-nos d'una nova cultura econòmica que finalment hauria de traduir-se en un nou model de relació de la societat en el seu conjunt amb l'economia i el mercat. Una relació paradoxalment més lliure de receptes ideològiques simplistes.

món tecnificat, les dinàmiques de poder i d'interessos encreuats i la globalització han posat sobre la taula. Particularment conscient de l'impacte dels mecanismes de l'especulació financera que vam trobar, per exemple, darrere de la gravíssima crisi alimentària de l'estiu del 2008. Conscient també dels mecanismes irracionals —com l'enveja, l'avarícia, o l'assumpció exagerada de riscos— que possibiliten l'aparició de les bombolles immobiliària o creditícia dels darrers anys. Un fenomen conegut per part d'economistes com Keynes (que parlava de *l'esperit animal* de l'ésser humà en moments com aquest), però lògicament, amb les eines conceptuals existents, no explicat.

La discussió sobre l'estatus de l'especulació en l'economia ha format part del debat teològic del darrer mil·lenni. És però fins fa ben poc que la cultura econòmica ha possibilitat, validat i fins i tot reforçat l'existència d'una especulació considerada ensems com a habitual o, segons l'ortodòxia econòmica, com un fenomen positiu per a la «liquïditat» dels mercats. Els efectes morals, per tant també econòmics i socials, d'aquesta especulació *ambiental* estan a l'ordre del dia.

La nova cultura econòmica que sorgirà de la crisi, més crítica i conscient de les limitacions i efectes morals i econòmics de l'economia sobre el conjunt de la societat, tindrà finalment per teló de fons una lluita eminentment social i política. Social en la mesura que només un canvi de percepcions i valors de la societat en el seu conjunt pot decantar el grau d'independència de la *cosa econòmica* en l'esfera d'allò públic. Per altra banda, aquesta és també una lluita política en la mesura en què és mitjançant els esforços estatals i supraestatals que podem equilibrar la balança de poders entre l'economia globalitzada i un poder polític encara per globalitzar. No podem oblidar aquí que

els canvis en l'esfera econòmica són sempre lents. Va caldre un Crack del 29 per introduir l'estat del benestar en el llenguatge polític i econòmic de les societats occidentals. Va caldre una Segona Guerra Mundial i una amenaça soviètica per avançar cap a la unió política i posteriorment econòmica d'Europa.

Què en sortirà darrere d'aquesta crisi, queda per veure. Unes quantes benes han caigut ja dels ulls. Per això mateix, la necessitat d'una autoritat mundial que disposi d'eines de transparència, supervisió i control és més forta que mai. La imprescindible oportunitat serà la d'aprofitar l'actual crisi per dotar-nos d'una nova cultura econòmica que finalment hauria de traduir-se en un nou model de relació de la societat en el seu conjunt amb l'economia i el mercat. Una relació paradoxalment més lliure de receptes ideològiques simplistes i que comportarà, com tota crisi comporta, una reordenació de valors i un nou repartiment de beneficis i costos.